

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

УДК 65.012.8

Гнилицька Л.В.

*кандидат економічних наук,
професор кафедри обліку
підприємницької діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. В умовах невизначеності з подальшими шляхами економічного розвитку України, пошуку ефективної моделі функціонування вітчизняних підприємств важливим завданням економічної науки стає розробка та практичне застосування системи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. При цьому особливої уваги вітчизняних науковців та практиків потребує формування облікової складової такого забезпечення, що виступала б гарантом протидії загрозам внутрішнього і зовнішнього середовища, а також уможлиблювала стабільний стан діяльності підприємств шляхом ефективного управління його корпоративними ресурсами та узгодження економічних інтересів усіх груп стейкхолдерів.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Незважаючи на існування серйозних розробок щодо окремих складових забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств, здійснених такими вітчизняними та зарубіжними на-

уковцями як: І.А. Білоусова, Л.П. Гончаренко, Г.В. Козаченко, Є.А. Олейніков, А.Ф. Павленко, П.Я. Пригуннов, М.С. Пушкар, М.Г. Чумаченко, С.М. Шкарлет, мусимо наголосити, що істотних розвідок стосовно облікового забезпечення безпечного функціонування суб'єктів господарювання не проводилося.

Разом з тим, як показали здійснені нами дослідження, використання облікової інформації в якості одного з основних чинників у забезпеченні економічної безпеки потребує перегляду традиційних поглядів на бухгалтерський облік з урахуванням ускладнення процесів управління, зростання впливу зовнішнього середовища на показники діяльності підприємства та зміщення акцентів щодо потреб користувачів облікових даних, інтереси яких суттєво відрізняються. Існуюча теорія бухгалтерського обліку уже не забезпечує можливостей достеменно оцінки практики перебігу економічних процесів у реальних ринкових умовах, оскільки ґрунтується на вивчен-

ні переважно статичних даних, в той час як більшість підприємств існують в динамічних умовах невизначеності.

Постановка завдання. Виходячи з цього, головним завданням проведеного у статті дослідження є визначення векторів модернізації облікової системи, яка була б адекватною до вимог ринкової економіки та потреб економічної безпеки вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна облікова система потребує нового сутнісного наповнення як комплексу взаємодіючих та взаємопов'язаних методів, методик, процедур і моделей, призначених для обґрунтування прийняття управлінських рішень в сфері забезпечення економічної безпеки підприємства. Вона має включати в себе усі без винятку інструменти облікового забезпечення з метою отримання синергетичного ефекту від їх системного застосування при:

- підтриманні стабільного та стійкого фінансового стану підприємства;
- збалансуванні економічних інтересів усіх груп користувачів облікової інформації;
- нейтралізації впливу підприємницьких та інформаційних ризиків і пов'язаних з ними загроз на стан капіталу підприємства тощо.

На наш погляд, основними напрямками удосконалення облікового забезпечення при його використанні в системі економічної безпеки є:

- підвищення достовірності та репрезентативності облікової інформації;
- удосконалення принципів та методів обліку у відповідності до сучасних вимог, що висуваються до інформації менеджментом;
- зменшення частки інформаційних ризиків для окремих груп користувачів.

В зв'язку з цим, постає нагальна потреба у перегляді сучасних теоретичних основ ведення бухгалтерського обліку. Відправною точкою для створення нової парадигми обліку повинно стати обґрунтування його об'єкта, предмета та принципів ведення з позицій забезпе-

чення обліковою інформацією різноманітних груп користувачів.

В сучасній класичній теорії бухгалтерського обліку під об'єктом його вивчення розуміється господарська діяльність підприємства. Разом з тим в наукових публікаціях усе частіше почали з'являтися висловлювання щодо розширення об'єкта бухгалтерського обліку за рахунок різноманітних аспектів зовнішнього середовища [1, ст. 15; 2, ст. 24; 3, ст.31], що, на нашу думку, є дуже корисним з позицій використання облікових даних як основи для прийняття управлінських рішень в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Розширення об'єкту бухгалтерського обліку призвело до зміщення акцентів і у визначенні його предмету. З позицій забезпечення економічної безпеки найбільш корисними вважаємо дві точки зору на предмет бухгалтерського обліку. Одну з них висловив професор С. Голов, який наголосив що «... в сучасних умовах предметом вивчення бухгалтерського обліку повинні стати ретроспективні та перспективні параметри господарської діяльності підприємства та його зовнішнього середовища, визначені органами, що регулюють бухгалтерський облік чи власником підприємства з урахуванням вимог користувачів» [4, ст. 410]. Із цього визначення витікає розширення традиційного предмета бухгалтерського обліку в просторі (зовнішнє середовище) та в часі (майбутні дані), що є цілком виправданим, оскільки більшість управлінських рішень в системі економічної безпеки носять упереджувальний характер (спрямовані на майбутнє), а на їх прийняття поряд з внутрішніми впливають і зовнішні фактори. Крім того даний підхід до визначення предмету бухгалтерського обліку базується на положеннях теорії ресурсної взаємозалежності, відповідно до якої у своїй діяльності (зокрема і при створенні облікової інформації) підприємство повинне брати до уваги не лише власні інтереси, але й інтереси зовнішніх контрагентів, коло яких може бути дуже широким.

Іншу, але не менш цікаву, точку зору на предмет бухгалтерського обліку висловила професор Л. Ловінська, яка зазначила, що «предметом бухгалтерського обліку є капітал суб'єкта господарювання, а також доходи, витрати та фінансові результати викликані його кругообігом» [5, ст.51]. Даний підхід якомога краще відповідає ризикоорієнтованій концепції економічної безпеки, в основу якої покладено оцінку впливу ризику на капітал підприємства, а також перегукується з сучасними зарубіжними поглядами на теорію бухгалтерського обліку.

Ключовою ідеєю зарубіжної теорії бухгалтерського обліку є фізична концепція збереження капіталу, при якій активи, що відображають його речовий склад, визначаються в балансі лише за умови, що вони спричинять в майбутньому збільшення надходжень грошових коштів, тобто забезпечать зростання капіталу. В основу такої парадигми обліку покладено справедливу вартість оцінювання окремих складових активів підприємства, що дозволить визначити вплив ризику на стан його капіталу та забезпечить формування фінансової звітності, яка буде корисною різним групам користувачів при забезпеченні економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Чітке функціонування будь-якої інформаційної системи, зокрема і облікової, пов'язують, у першу чергу, з дотриманням принципів, що покладені в її основу, хоча, як стверджує професор М. Пушкар, встановлені законодавством принципи не завжди відповідають вимогам щодо підготовки облікової інформації, які висуваються до неї користувачами [6, ст. 30].

До таких невідповідностей з позицій забезпечення економічної безпеки найперше слід віднести визначення рамок і правил дотримання принципу безперервності, за яким оцінювання активів і зобов'язань підприємства має здійснюватися, виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати й надалі. Важливість даної проблеми корис-

тувачі облікової інформації в найбільшій мірі пов'язують із настанням світової фінансово-економічної кризи. Власники та інвестори хочуть мати впевненість у тому, що підприємства (проекти, програми), у які вкладаються кошти, будуть ефективно функціонувати й надалі, їм не загрожує скорочення чи банкрутство, і таку впевненість вони очікують отримати на підставі показників фінансової звітності, яка складена за даними обліку.

Таким чином, на бухгалтерську службу покладають непосильну для виконання функцію – передбачування того, що підприємство буде функціонувати ефективно й надалі, чи навпаки, його діяльність буде згорнута, залишаться незадоволеними зобов'язання, втраяться контракти тощо.

На нашу думку, принцип безперервності ведення бухгалтерського обліку має визначатися з урахуванням стратегії економічної безпеки підприємства. Визначення безперервності діяльності як елемента системи бухгалтерського обліку – це умовність, припущення, рамки якого мають бути установлені при розробці політики у сфері безпеки підприємства. А рішення щодо безперервності діяльності повинні прийматися його власниками, а аж ніяк не бухгалтерією.

Потребує уточнень при формуванні інформації в системі економічної безпеки і застосування принципу обачності, який передбачає обережність в оцінюванні активів і доходів з метою недопущення їх завищення та заниження вартості зобов'язань та витрат. Відповідно до існуючого законодавства саме цей принцип виступає підґрунтям визнання підприємницьких ризиків в системі бухгалтерського обліку. Він дозволяє зменшити ризик суб'єктивізму при застосуванні облікових оцінок.

Разом з тим, як підтверджує практика, фактичне використання принципу обачності може породжувати невідповідність витрат та доходів звітного періоду, втрату збалансованості окремих показників активів та зобов'язань, чи вза-

галі призводити до неповного відображення окремих активів підприємства (значної частини нематеріальних активів). Крім того даний принцип нерідко використовують як інструмент маніпулювання обліковими даними, коли мова йде про створення завищених резервів сумнівних боргів чи забезпечень майбутніх витрат, або при застосуванні економічно необґрунтованих оцінок списання виробничих запасів. Якщо ж обачність стосується не минулих, а майбутніх подій, то це зумовлює ризик відхилення від очікуваних наслідків. В зв'язку з цим більш коректні результати можна отримати при оцінюванні ступеню чутливості окремих об'єктів бухгалтерського обліку до ризику.

Таким чином, при ідентифікації підприємницьких ризиків в системі бухгалтерського обліку слід керуватися не формальною обачністю, а принципом чутливості до ризику. Під принципом чутливості до ризику розуміють відображення у звітності фактичних та потенційних наслідків господарських операцій та подій, спираючись на оцінку їх чутливості до ризиків, пов'язаних з діяльністю підприємства.

Доцільно переглянути, з нашої точки зору, і використання принципу привалювання сутності над формою при формуванні облікової інформації в системі економічної безпеки. В ідеалі цей принцип означає, що в бухгалтерському обліку необхідно відображати реальні економічні наслідки господарських операцій, а не формальні правові норми.

Напевно, виходячи з цього принципу, розробники вітчизняних стандартів бухгалтерського обліку при встановленні сучасного формату Балансу вилучають зі складу власного капіталу створені резерви під майбутні виплати та відносять їх до так званих забезпечень (II розділ пасиву Балансу). За структурою побудови пасиву Балансу забезпечення під виплату відпусток, гарантійних зобов'язань, інші страхові резерви не є власним капіталом, але з економічної точки зору не можуть відноситися і до залученого капіталу. Такі забезпечен-

ня вважати зобов'язаннями проблематично, оскільки вони не є ідентифікованими, бо невідомо, кому персонально треба здійснювати виплати, а в багатьох випадках виплати за ними можуть і не наступити.

В той же час вилучення створених резервів зі складу власного капіталу значно спотворює аналітичні розрахунки показників фінансової стійкості та незалежності підприємства, утруднює розуміння звітності іноземними інвесторами, оскільки у багатьох країнах створені резерви рахують складовою власного капіталу (Росія, США та деякі країни західної Європи).

Зворотню картину можна простежити при відображенні процедури виведення основних засобів, призначених для продажу, зі складу необоротних активів та зарахування їх до складу товарів з відображенням в окремому розділі активу Балансу «Необоротні активи та групи вибуття». У майбутньому, основні засоби можуть бути й нереалізованими, на них може не знайтися покупця, і підприємство змушене буде їх уцінювати чи списувати на збитки. Відповідно, ні про яке привалювання економічної сутності та обачності для підприємства тут не може бути й мови. Крім цього розбалансованість у складі активів призводить до порушення основного правила побудови активу Балансу за принципом зростання ліквідності майна підприємства, що є важливим при дотриманні правил економічної безпеки суб'єктів господарювання [7, ст. 234].

Ще більше підсилюється дана проблема, коли мова йде про відображення у звітності збитків підприємства, що перевищують суму статутного капіталу. Адже логіка підказує, що ніякого статутного і навіть власного капіталу у такого підприємства бути не може. Тим не менше, існуюче законодавство в галузі бухгалтерського обліку не передбачає його виключення з реєстру суб'єктів господарювання та визнання банкрутом, адже формально статутний капітал такого підприємства виглядає стабільно незмінним.

То про яку обережність для партнера (інвестора) чи власне менеджера на підприємстві може йти мова, коли надана інформація не відповідає загальноприйнятим вимогам щодо її зрозумілості та збалансованості.

Вважаємо, що застосування принципу привалювання сутності над формою є недоречним при підготовці багаточислової інформації, здатної задовольняти потреби різних груп користувачів, котрі, в першу чергу керуються загальноновизнаними економічними постулатами. В зв'язку з цим, з метою забезпечення економічної безпеки при відображенні облікових даних слід керуватися принципом економічної доцільності, який означає, що облікова інформація надана у звітності повинна виступати доказовою базою в системі правовідносин між окремими групами користувачів. Лише за такого підходу, як наголошував П. Бірд, «складна, багатогранна і багатоаспектна облікова інформація стане доступною..., яку зможе зрозуміти не тільки керівництво підприємства, але й зацікавлені зовнішні користувачі» [8, ст. 383].

Щоб бути джерелом забезпечення економічної безпеки сучасна облікова інформація повинна бути достатньо репрезентативною та мати необхідну значимість. Відповідно до вітчизняного законодавства в сфері бухгалтерського обліку виконання цього завдання здійснюється шляхом забезпечення принципу повного висвітлення, що означає відображення у фінансовій звітності підприємства істотної та корисної інформації про його фінансово-майновий стан.

Однак повністю забезпечити потреби користувачів лише на основі ретроспективної фінансової інформації, отриманої способом суцільного документування господарських фактів не можливо. Адже на внутрішні процеси підприємства суттєвий вплив чинять і фактори зовнішнього середовища, значну частку яких не можна описати фінансовими параметрами. З іншого боку, не всі операції підприємства піддаються суцільному документуванню, особливо це стосу-

ється трансакційних витрат, частка яких в умовах нестабільних економічних процесів в Україні з кожним роком зростає.

Крім того, основним завданням, що висувують спеціалісти з економічної безпеки до облікової інформації є її прогностичний (а не історичний) характер, що забезпечить відображення стратегічних цілей, контроль виконання тактичних завдань щодо безпечного функціонування та динамічного розвитку підприємства, а також оцінювання стану та рівня його економічної безпеки.

Стає зрозумілим, що принцип повного висвітлення не може забезпечити обліковою інформацією всі групи зацікавлених користувачів, тому більш доцільним буде використання принципу репрезентативності, який передбачає надання користувачам актуальної та достовірної інформації в міру потреби в ній, що носить як фінансовий, так і нефінансовий характер і будується не лише на методах суцільного спостереження, але й на методиках регресійного аналізу, ситуаційного управління, комерційної розвідки.

Ще одним «вузьким місцем» сучасного бухгалтерського обліку при формуванні облікової інформації для потреб економічної безпеки є використання історичної оцінки у визначенні вартості окремих активів та зобов'язань підприємства, про що наголошує принцип історичної (фактичної) собівартості. Разом з тим, з перебігом часу історична вартість окремих об'єктів обліку втрачає ознаки релевантності (своєчасності) та не відтворює реальний стан речей на підприємстві.

З позицій забезпечення економічної безпеки більш корисною буде інформація про поточну (справедливу) вартість об'єкта обліку на момент складання звітності (чи укладання угоди) з урахуванням впливу на цей об'єкт факторів зовнішнього середовища. Справедливу вартість визначають, виходячи з ринкових цін придбання чи продажу активів або з теперішньої вартості майбутніх грошових потоків, що склалася з урахуванням ринкової ставки дисконту. Як

слушно зазначає професор Я. Соколов, «...відображення фінансового стану, що базується на справедливій вартості, перестає залежати виключно від діяльності компанії, як наприклад, при оцінюванні за історичною вартістю і включає зміни самого ринку» [9, ст. 142].

Та незважаючи на те, що з метою надання найбільш достовірної інформації користувачам фінансової звітності вітчизняним законодавством в галузі бухгалтерського обліку передбачено за окремими об'єктами застосовувати поточну вартість (для переоцінки вартості основних засобів, фінансових активів, біологічних активів), аналіз вітчизняної облікової практики доводить, що процеси такої оцінки на більшості підприємств так і залишаються на рівні задекларованих бажань. Пояснюється це, на наш погляд, двома причинами:

- концептуальними підходами до складання фінансової звітності;
- значними труднощами та підвищеними витратами при встановленні експертних оцінок на об'єкти, що потребують визначення поточної вартості.

В основу концептуальних підходів до складання фінансової (зовнішньої) звітності в Україні покладено фінансову концепцію збереження капіталу, яка передбачає ретроспективний погляд на інформацію про факти господарської діяльності та орієнтацію на показник прибутку, що дає можливість оцінити ефективність використання вкладеного капіталу з позицій інвесторів підприємства. Для дотримання цих підходів та задоволення внутрішніх потреб користувачів інформації зовсім не обов'язковою є регулярна та досить трудомістка переоцінка окремих об'єктів обліку з метою визначення їх справедливої вартості, навіть якщо така переоцінка має суттєвий вплив на показники капіталу підприємства.

Тоді як внутрішня звітність, що передбачає розрахунок впливу зміни вартості об'єктів обліку на капітал підприємства, а також корпоративна звітність, що надається зовнішнім користувачам, повинна базуватися на фізичній кон-

цепції збереження капіталу, в основу якої покладено поточну (справедливу) вартість активів та зобов'язань. Справедлива вартість передбачає наявність трьох умов: незалежності, обізнаності та зацікавленості сторін. Незалежність означає, що сторони не є зв'язаними. Обізнаність передбачає, що сторони володіють інформацією щодо ринкової ситуації та цін. Зацікавленість означає, що обидві сторони не змушені здійснювати операцію під впливом обставин, а чинять це з власної волі. Отже, з впевненістю можна вважати, що справедлива вартість є індикатором оцінки спеціалістами служби економічної безпеки угод між обізнаними сторонами при прийнятті тих чи інших управлінських рішень щодо взаємодій з окремими контрагентами.

Таким чином, з метою використання облікової інформації в системі економічної безпеки доцільно принцип історичної вартості замінити принципом гнучкості в оцінюванні, що передбачає залежність вибору оцінки від мети та потреб користувача в облікових даних.

Висновки з проведеного дослідження. Проведені дослідження дають можливість сформулювати низку узагальнюючих положень, які розкривають сучасний зміст облікової системи та уточнюють роль облікової інформації як суттєвого чинника у забезпеченні економічної безпеки підприємств:

1. Сучасна облікова система потребує нового сутнісного наповнення як комплексу взаємодіючих та взаємопов'язаних методів, методик, процедур і моделей, призначених для обґрунтування прийняття управлінських рішень в сфері забезпечення економічної безпеки підприємства.

2. Існуюча базова теорія бухгалтерського обліку передбачає уніфіковану модель формування звітних показників і забезпечує відображення минулих подій в грошовому вимірнику. Разом з тим для використання облікової інформації в системі економічної безпеки необхідна багатоцільова цілісна інформаційна система, яка б забезпечувала інтереси

окремих груп користувачів як в середині підприємства, так поза його межами і відповідає стратегії розвитку підприємства.

3. Підмурком побудови такої системи, на нашу думку, повинні стати нові підходи до принципів підготовки облікової інформації, серед яких: принцип гнучкості в оцінюванні, принцип чут-

ливості до ризику, принцип репрезентативності та достовірності інформації, принцип економічної доцільності обліку, які дозволяють забезпечити достовірне відображення інформації про окремі параметри господарської діяльності як фінансового так і нефінансового характеру в ретроспективному та перспективному розрізах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Гуцайлюк З.* Прогнозный (стратегический) учет и современные проблемы развития теории бухгалтерского учета / З.Гуцайлюк // Бухгалтерский учет и аудит. – 2006. – №2. – с.14–19.
2. *Палий В.Ф.* Теория бухгалтерского учета: современные проблемы / В.Ф. Палий. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2007. – 88с.
3. *Чайковская Л.А.* Современные концепции учета: теория и методология: автореф. дис. на соискание научн. степени докт. экон. наук: спец. 08.00.12 – Бухгалтерский учет, статистика / Л.А. Чайковская. – М., 2007. – 45 с.
4. *Голов С.Ф.* Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: монографія. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 522 с.
5. *Ловінська Л.Г.* Оцінка в бухгалтерському обліку: монографія. – К.: КНЕУ, 2006. – 256 с.
6. *Пушкар М.С.* Фінансовий облік: Підручник / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 628 с.
7. *Гнилицька Л.В.* Особливості визнання та порядок обліку необоротних активів, утримуваних для продажу / Фінанси, облік і аудит: Збірник наукових праць. – Вип.15. – К.: КНЕУ, 2010. – ст. 227–235.
8. *Соколов Я.В.* Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я.В. Соколов – М.: Аудит ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
9. *Соколов Я.В.* Международные стандарты бухгалтерского учета и мы // проблемы учета и анализа: Сб. статей, посвященных 100-летию со дня рождения П.И. Савичева. Под. ред. А.Д. Ларионова. – Спб.: и-во СПГ ГУЭФ. – 2001. – ст.135–145.